

ב"מסגרת חיינו הפרטיים והציבוריים" קהילה, דת ולאומיות בעשר שנות טורי ישרון (1966–1975)

ראובן גפני

הוא מיועד בעיקרו לפירוט אירועים ופעילויות של הקהילה עצמה, כשעליהם נוספים בעיקר מאמרים תורניים, שאינם בהכרח נוגעים לבית הכנסת ועולמו.²

אחד מכתבי העת הראשונים במאה העשרים שהופקו באופן עצמאי ושהוקדשו במלואם לנעשה בבית הכנסת – בייחוד לעולם החזנות והמוסיקה היהודית – היה כתב העת היידי-עברי **די שול און חזנים וועלט**, שראה אור בוורשה בשנים 1933–1939, והופץ ונקרא בידי רבים בכל רחבי אירופה, בארצות הברית ובארץ ישראל.³ עיתון זה, שנוסד ונערך בשלוש השנים הראשונות לקיומו בידי החזן פנחס שרמן, נקרא תחילה **די חזנים וועלט** והשתייך לז'נר עיתוני החזנות המקצועיים, שהודפסו והופצו במקומות שונים מהמחצית השנייה של המאה התשע-עשרה.⁴ אולם לאחר עשרים גיליונות, וההפסקה של כשנה וחצי בהופעתו, שונה שמו ל**די שול און חזנים וועלט**, ומאז ואילך הוקדש גם לסוגיות היסטוריות ואחרות הנוגעות לענייני בתי הכנסת.⁵ מראשיתו נכתב חלק מן העיתון בעברית, ועם הכותבים בו נמנו אישים דוגמת י"ח רבניצקי, שאול טשרניחובסקי ואחרים. על תפוצתו הרחבה – גם בארץ ישראל – מעידה למשל העובדה כי כשביקשו קברניטי בית הכנסת ישרון בירושלים לבחור חזן קבוע לבית הכנסת במחצית השנייה של שנות השלושים, פורסמה ההודעה על כך דווקא בכתב עת זה, וזו אכן זכתה לתגובות רבות שנשלחו לבית הכנסת מכל רחבי העולם היהודי.⁶

לעומת תפוצתו הרחבה יחסית של עיתון זה באירופה, לפני מלחמת העולם השנייה, בארצות הברית לא נוסד לאורך מרבית המאה העשרים כתב עת שיוחד כולו לנושא בית הכנסת ועולמו. תחת זאת הוקדשו במהלך השנים חלקים ניכרים מכתבי העת הרשמיים של הזרמים היהודיים הגדולים לנושא בית הכנסת, ובהם נכללו מאמרים רבים מאוד שהתמקדו בעיצוב צורתו הפיזית, בתכנון הליטורגיים ובמשמעותו החברתית והקהילתית. הבולטים שבכתבי העת הללו היו *Judaism Reform* של התנועה הרפורמית;⁷ *The United Synagogue Review* של התנועה הקונסרבטיבית;⁸ *Jewish Action* של איגוד בתי הכנסת האורתודוקסיים.⁹

הניסיון הארץ-ישראלי הראשון לפרסום כתב עת המוקדש כולו לסוגיית בית הכנסת על היבטיו השונים, היה הירחון **בית הכנסת**,

חזנות, רבנות וגבאות: כתבי עת ועיתונים על בית הכנסת ועולמו

בית הכנסת והנעשה בו ובסביבתו שימש מראשיתו מוקד להתלבטויות ולדיונים פנים-יהודיים מסוגים שונים. חלקם הועלו על הכתב וחלקם נערכו בעל פה, ולא נותר להם חותם ממשי בכתובים. דיונים הלכתיים, מחשבתיים, תרבותיים ואפילו סגנוניים על אופיו ודמותו של בית הכנסת מצאו את דרכם לספרות המדרש וההלכה התלמודית, השו"ת וההלכה, המחשבה והפילוסופיה היהודית, במידה מסוימת גם לספרות מקצועית מודרנית לסוגיה (אדריכלות ומוסיקה למשל), ובמיוחד לספרות היהודית העשירה להפליא – מבחינת סוגיה ותכניה – שנוצרה במאה העשרים ובראשית המאה העשרים ואחת.

מרכזיותו ומשמעותו העמוקה של בית הכנסת בחיי העם היהודי לדורותיו, ובעיצובה הפנימי של הקהילה היהודית לגווניה ולפזורותיה, לצד הספרות שנוצרה סביבו הביאו לכך שגם בספרות המחקרית זכה בית הכנסת למקום של כבוד, ולמאות מחקרים הנערכים ומתפרסמים בשנים האחרונות יותר מבעבר.¹ עושר מחקרי זה כולל עיסוק בסוגיות הלכתיות, מחשבתיות, ליטורגיות ואמנותיות הנוגעות לעולם בית הכנסת, ובמגוון רחב להפליא של נושאים יהודיים שלהם הוקדשו כתבי עת או פרסומים קבועים בעת החדשה. עם זאת, מפתיע למדי לגלות שלעולמו של בית הכנסת הוקדש רק מספר קטן מאוד של כתבי עת ופרסומים קבועים מרבית המאה העשרים.

אמנם, במאה השנים האחרונות נערכו והופקו בידי בתי כנסת או קהילות שונות לא מעט פרסומים פנימיים תקופתיים, תופעה הראויה למחקר עתידי משווה ומעמיק. אלא שפרסומים תקופתיים – חודשיים או שנתיים – אלה של הקהילות ובתי הכנסת בחו"ל או בארץ, הוקדשו על פי רוב, מטבעם, בעיקר לעיסוק בנעשה בקהילה או בבית הכנסת העומדים מאחורי הפקתם, ולעתים גם לפרסום יצירה תורנית של חברי הקהילה עצמם. רובם המוחלט לא שאף לשמש במה לעיסוק בנעשה בעולם בית הכנסת באשר הוא, או לליבון סוגיות רחבות הרלוונטיות לעוסקים בבית הכנסת או הנדרשים לו בכל מקום ובכל זמן. פרסום פנימי מייצג מסוג זה, הרואה אור מדי שנה מאז שנת תש"ן, הוא ביטאון בית הכנסת התל-אביבי **איחוד שיבת ציון** – **חוג הנוער הדתי**. אולם, כפי שמציינת כותרת המשנה שלו ("מאמרים, אירועים, פעילויות"),

ועד אלול תשל"ה (1975). כמו חלק מכתבי העת האחרים שהוזכרו, גם **טורי ישראל** היה ונותר במשך כל שנות הופעתו כתב עת פרטי שהופק, נערך ומומן בראש ובראשונה בידי בית כנסת אחד. אולם, אין ספק כי מראשיתו שאפו עורכיו כי תכניו לא יוגבלו למידע המיועד ומופק לחברי הקהילה עצמם ועל ידם, כי אם יפנו לכלל העוסקים והמתעניינים בעולמו של בית הכנסת ובמשמעויותיו הדתיות, החברתיות והלאומיות. יתר על כן, לאורך השנים חזרה והודיעה הסתדרות ישראל פעמים מספר – באמצעות מערכת כתב העת – כי הוא אינו מיועד למתפללי בית הכנסת בלבד, וכי ללא גיוס מנויים רבים שאינם חברי הקהילה, לא תוכל היא עצמה להמשיך ולהפיץ את כתב העת.¹⁴ במובנים אלה דמה **טורי ישראל** במידה רבה ל**בית הכנסת**, שנערך והופק בידי קברניטי בית הכנסת הגדול של תל-אביב אך יועד לקהלים רחבים יותר ולמטרות דומות למדי.¹⁵

קורותיו של **טורי ישראל** משמעותיים, אפוא, לא רק בשל מספרם הרב יחסית של הגיליונות שראו אור במסגרתו, או העושר התוכני והנושאי הנכלל בהם, אלא בעיקר בשל העובדה שהם משקפים עיסוק ציבורי נרחב בבית הכנסת ועולמו, שחרג מגבולות הקהילה המוגדרת שעמדה מאחורי הפקתו. יתר על כן, עיון באופיו ובתכניו חושף סוגיות והתלבטויות אידאולוגיות הנוגעות אמנם בחלקן לעולמו הצר לכאורה של בית הכנסת, אך משקפות התלבטויות אידאולוגיות וערכיות רחבות בהרבה, שנוצרו בעשרות השנים הראשונות לקיום המדינה: הניסיונות המתמשכים לעיצובם של בית כנסת, של סידור ושל תפילה לאומיים באופיים ובתכניהם;¹⁶ התלבטויות ואי הסכמות על דמותה הדתית של המדינה היהודית הצעירה, המשתקפת גם בנעשה בבתי הכנסת ובסביבתם; הניסיון המתמשך להגדיר את מעמדה ואת תפקידיה של הרבנות הראשית; והתמודדות מתמדת של חברי הקהילה עם שינויים בני הזמן שביקשו חלק מחבריהם להכניס בה ובמנהגיה. כל זאת כדגם מייצג להתלבטויות מקבילות או דומות שהתחוללו במאות קהילות ברחבי הארץ באותן שנים עצמן, ושלעיתים קרובות חרגו אל מעבר לכותלי בית הכנסת והפכו לחלק מסדר היום הציבורי.

מעבר לנאמר עד כה, נובעת משמעותו הציבורית וההיסטורית העמוקה של כתב העת גם ממעמדו המיוחד של בית הכנסת ישראל עצמו. מאז הוקם בשנת 1924, כבית כנסת לאומי עברי מובהק (אחד הראשונים מסוגו בירושלים), שאפו מתפלליו ליצור ולרכז סביבו חיים יהודיים לאומיים, עשירים ומתחדשים; להוביל בדרכו ובעקבותיו מאות בתי כנסת וקהילות בכל רחבי הארץ; ולעסוק בעיצוב אופיה ומקומה של הדת בחיי הציבור של היישוב העברי.¹⁷ ואכן, מסיבות שונות (גאוגרפיות, אישיות ואחרות) זכה בית הכנסת הירושלמי למעמד ציבורי ותודעתי ראשון במעלה כבר בשנים הראשונות לאחר ייסודו, הן בקרב הציבור הדתי הלאומי בארץ ישראל כולה, והן בקרב הציבור הלאומי שאינו דתי. זאת, בין השאר, הודות למגוון אירועים ציבוריים בעלי אופי כלל לאומי בבית הכנסת בתקופת המנדט,¹⁸ ולטקסים ותפילות ייצוגיים שנערכו בו בשנים הראשונות לקיומה של המדינה, ובהם השתתפו גם אחדים ממנהיגי האומה.¹⁹ לפיכך, אף על פי שכתב העת עצמו הופיע רק באמצע שנות השישים, משמעמדו הסמלי של בית הכנסת החל להתעמעם, בכל זאת הייתה לו משמעות גם בקנה מידה כלל ארצי. הדיונים שנדפסו בו הגיעו עד מהרה לקוראים ולבתי כנסת בכל רחבי הארץ, וזכו להתייחסויות ולתגובות שונות גם בעיתונות הארצית.

שראה אור באופן סדיר בשנים תש"ו-תש"ח ביוזמתו ובמימונו של בית הכנסת האשכנזי הגדול של תל-אביב. כתב עת זה הופק אמנם בידי בית כנסת אחד, אולם מראשיתו נועד לשמש לא רק כלי ביטוי פנימי של מתפללי בית הכנסת הגדול עצמם, כי אם במה פתוחה לקהל קוראים רחב בכל רחבי הארץ. זאת, לצורך פרסום דיונים שונים הנוגעים לפעילותו השוטפת של בית הכנסת, והחלפת מידע על בתי כנסת שונים בעבר ובהווה; ליבון סוגיות העומדות בלבה של הפעילות בבית הכנסת והמצויות במתח תמידי בכל קהילה; השוואת תהליכים המתרחשים בבתי הכנסת השונים בארץ ישראל, כתוצאה מהמהלך הלאומי, ההתיישבותי והמדיני באותן שנים, ועוד.¹⁰

בשנת תש"ח, כאמור, פסק **בית הכנסת** להופיע, ככל הנראה מסיבות כלכליות. הניסיון הבא להפיץ כתב עת מסוגו, בעל זיקה רחבה במיוחד לכלל עולמו של בית הכנסת, הוא זה העומד במוקד מאמר זה: **טורי ישראל** שיצא לאור בחסות בית הכנסת (בשמו הרשמי: הסתדרות) ישראל בירושלים, בשנים תשכ"ו-תשל"ה. **טורי ישראל** וקורותיו טרם נסקרו באופן סדור ומעמיק, למרות ייחודו ומשמעותו מרחיקי הלכת, וחרף העובדה שאופיו והמגוון הרחב של הסוגיות שנדונו במסגרתו שיקפו הרבה מעבר לנעשה בבית הכנסת ישראל עצמו.¹¹ ניתוח אופיו ותכניו של **טורי ישראל** – כמו גם הופעתו המקוטעת – פותחים צוהר להכרת התלבטויות ודיונים שונים על דרכה של היהדות הדתית הלאומית הארץ-ישראלית בתקופה מרתקת ורבבת משמעות במחצית השנייה של המאה העשרים.

לפני ניתוח קורותיו ואופיו של **טורי ישראל**, ובשולי סקירה ראשונית זו על עיתונות בתי הכנסת, יש להזכיר כתבי עת נוספים שהוקדשו לעולמו של בית הכנסת בשנים האחרונות, ואשר הופצו מעבר לגבולותיה של קהילה זו או אחרת: כתב העת המחקרי-אקדמי **כנישתא**, שארבעת כרכיו ראו אור בשנים תשס"א-תש"ע בחסות אוניברסיטת ברא"ל; כתב העת הפופולרי **מדרש קהילה**, שגיליונות אחדים שלו ראו אור בעשור הראשון של המאה העשרים ואחת ביוזמת איחוד בתי הכנסת בישראל; ו**מקדש מעט**, כתב עת עצמאי-מסחרי, שכמה עשרות גיליונות שלו ראו אור בשנים האחרונות ביוזמה פרטית, והמוגדר בכותרתו כ"מגזין מקצועי לגבאי בית כנסת, מנהלי מוסדות, רבנים, מועצות דתיות, ראשי קהילות ועוד". אלא שאלה היו קטנים מאוד מבחינת הפצתם והשפעתם הציבורית, ובשונה מ**טורי ישראל** הם לא נטלו חלק ביצירת שיח רחב על סוגיות דתיות ולאומיות העומדות על סדר היום הציבורי. מטרתו של **מקדש מעט**, למשל, היא אינפורמטיבית-טכנית: אין במסגרתו מקום רב לסקירות או לדיונים רחבים ומעמיקים, והוא כולל כמות גדולה במיוחד של פרסומות לגופים העוסקים בהקמת בתי כנסת, באחזקותם ובעיצובם, בשונה מ**טורי ישראל**.¹²

סוגה נוספת של עיתונות בית הכנסת – הרלוונטית במיוחד בשנים האחרונות – היא זו של עיתוני השבת והתפילה, שעשרות מהם מופצים בבתי כנסת בכל רחבי הארץ בעשרות השנים האחרונות. אולם, ביטאונים ודפים אלה משמשים סוגה שונה לחלוטין מבחינת תכניהם, מטרותיהם, אופן עריכתם והפצתם, אי אפשר להשוותם לכתב העת העומד במוקד הדברים, וממילא ראויים הם להתייחסות נפרדת.¹³

חלון ראווה לאומי-דתי: **ישראל וטורי ישראל**

בעשר שנות קיומו של כתב העת **טורי ישראל** הפיקו בית הכנסת והסתדרות ישראל בירושלים 47 גיליונות, מסיוון תשכ"ו (1966)

בשלב הראשון, כך נראה, טרם הוחלט אם למנות מערכת קבועה שתפעל לצד העורך, ואשר תייצג בין השאר את שאיפותיה של כלל הקהילה ביחס לכתב העת המופק תחת שמה. אולם כבר מן הגיליון השני נוצרה לצדו מערכת קבועה, שכללה בתחילה את החוקר והביבליוגרף נפתלי בן מנחם, את ש' בן אליעזר ואת יחיאל מיכל גלעדי, שניהן באותה העת כיושב ראש הסתדרות ישרון. מכאן ואילך התייצב אופיה והיקפה של המערכת, שמנתה כמעט כל השנים שניים-ארבעה חברים, מלבד העורך. עם חברי המערכת לאורך השנים נמנו גם הרב שמואל נתן, ד"ר משה זאב סולה, חוקר התלמוד בנימין קוסובסקי והסופר שמואל הכהן ויינגרטן.

העורך הראשון היה, כאמור, העיתונאי והסופר מיכאל ששר (1933-2006), שבמידה רבה עיצב את אופיו של כתב העת וניסח את מטרותיו. הוא אף היה זה שהביא לפרסומם של כמה מאמרים שעורכים אחרים ייתכן שהיו נמנעים מלפרסמם במסגרת המזוהה עם בית כנסת אורתודוקסי. ששר, שמילא במהלך חייו מגוון תפקידים במוסדות דתיים וממלכתיים שונים, כיהן באמצע שנות השישים כסגן העורך של מוסף הארץ, ומאוחר יותר כדובר הממשל הצבאי בגדה המערבית, כעוזרו של שר הביטחון משה דיין, כיועץ התקשורת של הנשיא אפרים קציר וכקונסול ישראל בניו יורק.²³ מבחינה אמונית ראה עצמו ששר כתלמידו המובהק של ישעיהו ליבוביץ'.²⁴ כמוהו היה מתון בהשקפתו המדינית, ובמידת מה נחשב ליברל בהשקפתו האמונית והדתית. השקפותיו אלה קיבלו ביטוי רחב מעל דפי טורי ישרון הן בשנים שבהן שימש עורכו בפועל, והן בשנים שלאחר מכן.

ואכן, ששר היה זה שערך את 12 הגיליונות הראשונים של כתב העת שראו אור בשנה וחצי הראשונות להופעתו. אולם, בתום אותה שנה עמד כתב העת במרכזו של ויכוח פנימי חריף שהתחולל בקרב חברי הסתדרות ישרון, בעיקר על רקע מאמרים מעוררי מחלוקת שהתפרסמו בו, בעידודו של ששר, חלקם פרי עטו של ליבוביץ'. עימות זה – אולי לצד סיבות נוספות – הביא לפיטוריו של ששר, ובמכתב ששוגר אליו נכתב כי הדבר נובע "מהיעדר תיאום בינו לבין ועד המערכת".²⁵ פיטוריו של ששר הגיעו עד מהרה גם לעיתונות היומית הכללית, והוא עצמו פירט מעל דפי הארץ את הרקע לפיטוריו ואת יחסו לפרשה כולה.²⁶ בסמוך לכך נערכה בבית הכנסת אספה מיוחדת לדיון בגורלו ובעתידו של כתב העת, ובהצבעה שנערכה בסיומה הוחלט ברוב גדול על הפסקת הופעתו. בגיליון האחרון שערך, מעניין לציין, כלל ששר סקירה מקיפה של אותו דיון עצמו, שבו הוחלט על הפסקת הופעת כתב העת (וממילא גם על פיטוריו שלו עצמו). אולם הוא הקפיד שלא לצטט את דבריו והוא באותה אספה, וייתכן שבחר שלא להביע בה את דעתו כלל.²⁷

כאמור, הופעתו של טורי ישרון התחדשה לאחר כשלוש שנים, בעריכת איש החינוך וחבר הקהילה צבי כורץ. כורץ כיהן בתפקידו כשנתיים, ובעריכתו ראו אור עשרים גיליונות (ג-לב). בגיליון האחרון שערך שילב רשימה קצרה בשם "דברי שלום ואמת", ובה כתב כי הוא פורש לא על רקע חילוקי דעות על כתב העת, אלא מאחר שעבודתו החינוכית אינה מותירה בידו די זמן לעריכת העיתון.²⁸ תקופת עריכתו את העיתון, בהתאם לאופיו ולדמותו האמונית, התאפיינה בפחות סערות אידאולוגיות ועימותים סביב מאמרים שהתפרסמו בו, אם כי אלה לא פסקו לחלוטין כל שנות הופעתו של העיתון. ואכן, בסקירה אוהדת במיוחד על טורי ישרון, שפורסמה בכתב העת עמודים של הקיבוץ

חרף העובדה שמאז הפסקת הופעתו של טורי ישרון חלפו רק כמה עשרות שנים, המידע על קורותיו של כתב העת לאורך השנים חלקי למדי. זאת, בראש ובראשונה מחמת העובדה המצערת שהארכיון המלא של בית הכנסת ישרון התפזר בעשרות השנים האחרונות, וכיום אין בידינו אוסף סדור של מסמכים או תעודות הנוגעות להפקת כתב העת, שאפשר ללמוד מהם על ההתלבטויות בנוגע לתכניו, להפצתו או לזהות עורכיו ולאופי עריכתו. גם חלק מארכיונו של עורכו ומעצב דמותו, מיכאל ששר, השמור בארכיון הציוני המרכזי, אינו נגיש לציבור, לפי שעה. לפיכך, המקורות שעליהם מתבססת הסקירה עליו ועל קורותיו הם, בראש ובראשונה, השפע היחסי של המידע המצוי בגיליונות כתב העת עצמם. מעבר לכך, מספר מצומצם יחסית של סקירות עיתונאיות שהתייחסו אל כתב העת באופן ישיר או עקיף; וראיונות אחדים בעל פה עם אישים הנוגעים לדבר.²⁹

בין סערות ל"מי מנוחות": ייסוד, תדירות ועריכה

כיום לא לחלוטין ברור מי יזם את הפקת כתב העת: האם הייתה זו הנהלת הסתדרות ישרון, או שמא הייתה זו יוזמה עצמאית של מי שהיה לעורך הראשון ולמעצבו של כתב העת, מיכאל ששר, שהיה ממתפללי בית הכנסת? מדבריו של פרופ' ישעיהו ליבוביץ' באספה הכללית של חברי ישרון באדר תשכ"ז, כשנה לאחר ראשית הופעתו של כתב העת, אפשר לכאורה להסיק כי היוזמה הראשונית הייתה של ועד בית הכנסת והסתדרות ישרון. אולם בהיעדר מקורות נוספים קשה לקבוע על איזה רקע התרחש הדבר.³¹ בין כך ובין כך, הגיליון הראשון ראה אור בראש חודש סיוון תשכ"ו (20.5.1966), והוגדר באופן לקוני למדי כ"ירחון בהוצאת הסתדרות ישרון, ירושלים". כן צוין כי הירחון רואה אור בעריכת מיכאל ששר. גיליון זה מנה 32 עמוד, וזה היה ההיקף שנשמר רוב שנותיו. גם במובנים נוספים שמר כתב העת בכל שנותיו על צורתו ועל עיצובו הפנימי באופן עקיב למדי. לעומת ההמשכיות העיצובית, תדירות הופעתו של טורי ישרון לא הייתה סדירה, והושפעה לא אחת מקשיים תקציביים, ממחלוקות פנים קהילתיות על אופיו ותכניו, וממאורעות חיצוניים בעלי משמעות. כבר בשנה הראשונה לא הופקו 12 גיליונות חודשיים, כפי שתוכנן מלכתחילה, כי אם רק עשרה. הגיליון הראשון של השנה השנייה הופיע אף הוא כמתוכנן, אלא שבינו לבין הגיליון שבא אחריו (אב תשכ"ז) חלפו חודשים מספר בגלל מלחמת ששת הימים והשלכותיה. לאחר גיליונות אלה פסקה הופעתו של העיתון כתוצאה מדיון פנימי נוקב בקרב חברי ישרון על אופיו ותכניו שיתואר בהמשך. לאחר כשלוש שנים של הפסקה התחדשה הופעתו, באלול תשל"ל, כעת בעריכתו של צבי כורץ. מכאן ועד סגירתו הופיע העיתון בתדירות קבועה יחסית, של כעשרה גיליונות בכל שנה, אם כי מפעם לפעם עדיין היו הפסקות שונות בהופעתו. כך היה, למשל, בזמן מלחמת יום הכיפורים, כאשר שני הגיליונות הראשונים של שנת תשל"ד ראו אור באיחור מסוים; לאחר מכן פסקה הופעת העיתון פעם נוספת, למשך כתשעה חודשים, עד חידושו בגיליון מ (אלול תשל"ד) מסיבות לא ברורות. שינוי נוסף התרחש בגיליון לה (שבט-אדר תשל"ג), שבו הודיעה המערכת כי מכאן ואילך יצא העיתון לאור רק מדי חודשיים, ולא בתדירות של כעשרה גיליונות בשנה, ככל הנראה מסיבות תקציביות.³² ואכן, בשנה האחרונה להופעתו יצא העיתון לאור בקביעות מדי חודשיים, עד הגיליון האחרון, מז, שהופיע בחודש אב תשל"ה.

בית הכנסת ישורון

אף הוא לפרסם ממאמריו בעיתון, ופרסם בתקופה זו – לבד ממאמריו המערכת – ארבעה מאמרים.

מבית ומחוצה: מימון והפצה

מקורות המימון של כתב העת התבססו לאורך השנים על כמה מרכיבים, חלקם קבועים וחלקם משתנים: המקור העיקרי היה ההקצבה הכספית השנתית לכתב העת, שהועברה אליו מהסתדרות ישורון, ואשר לא אחת עוררה ביקורת בקרב חברי הקהילה.³² מקורות הכנסה נוספים היו דמי המנוי על כתב העת, שעמדו בתחילה על 12 ל"י לשנה³³ ומגיליון כה על 15 ל"י לשנה;³⁴ פרסומות שונות של גופים ועסקים שהודפסו בעמודים האחוריים (עד גיליון לד), ושעמם נמנו בנקים, חברות נדל"ן, חברות תיירות ותעופה, הוצאות ספרים ועוד; וכן מודעות אישיות שפורסמו בכתב העת בידי חברי הקהילה או קוראים אחרים, ואשר מחירה של כל אחת מהן – לפחות בשלב הראשון – היה עשרים ל"י.³⁵ עם זאת, למרות המאמצים המתמשכים לגיוס מקורות מימון, עולה מן המאזן הכספי של הסתדרות ישורון לשנת תשכ"ו, שפורסם בגיליון י של כתב העת, כי ההכנסה הכוללת של כתב העת ממקורות חיצוניים הייתה 1,651 ל"י, וההוצאה הייתה 4,371 ל"י...

כיום קשה לקבוע כמה עותקים הודפסו מכל גיליון, וכמה מהם נשלחו למנויי חוץ, שלא נמנו עם חברי ישורון עצמם. עם זאת נראה כי הודפסו לפחות כמה מאות עותקים, ואלה הופצו עד מהרה לא רק בקרב מתפללים או קוראים מן השורה, כי אם גם בעשרות ספריות אקדמיות, תורניות או ציבוריות, שהיו אף הן מנויות על העיתון. גוף נוסף שבאמצעותו הופץ העיתון בקהילות יהודיות בחוץ לארץ היה המחלקה לתרבות תורנית בגולה של הסוכנות היהודית. בסיועה הגיעו גיליונות העיתון לארצות המערב, כמו גם לקהילות יהודיות אחדות, אפילו בפרס ובהודו.³⁶ ניסיון נוסף של הסתדרות ישורון היה לקבל

הדתי, התייחס דב רפל בציניות מסוימת להבדל שבין שני העורכים הראשונים ולאופיה של עבודתם:

כעבור שלוש שנים, חזר העיתון וניער. המערכת החדשה סבורה, שעתון בית הכנסת גם כשהוא ער לבעיות הציבור, חייב להימנע מנושאים השנויים במחלוקת חריפה בתוך הציבור של מתפללי בית הכנסת [...] אכן, בהתחדש העיתון הבטיחה המערכת "לא ננהג בבריחה מבעיות השעה, ואלם הבעיות הן אחרות וגם הטיפול הוא אחר". הכל מתנהל על מי מנוחות, ללא קולות וברקים.²⁹

מיכאל ששר, מצדו, נמנע לאחר פטוריו מלהשתתף בעיתון, וחזר לעשות זאת באופן פעיל רק לאחר חזרתו לתפקיד העורך, בשלב מאוחר בהרבה. רק בהזדמנות אחת פרסם מאמר בתקופה זו, לרגל מלאת שמונים לאביו, ד"ר שמעון שרשבסקי. אלא שגם אז נמנע מלחתום על המאמר בשמו, ותחת זאת חתם עליה בכינוי "מיכאל אבי יעל".³⁰ לאחר פרישתו של כורך, העורך השני, נערך גיליון לג (תשרי תשל"ג) באופן חד פעמי בידי חוקר התלמוד בנימין קוסובסקי, שהדגיש אף הוא בהקדמתו כי כורך עזב את התפקיד אך ורק "עקב עבודתו החינוכית, שאינה מותירה לו פנאי לעיסוק אחר".³¹ זאת, אולי מתוך רצון להבליט את העובדה שבניגוד לעזיבתו של ששר, העורך הראשון, שנים אחדות קודם לכן, נעשה הדבר הפעם באופן מוסכם על שני הצדדים, ומסיבות פרקטיות ולא אידאולוגיות. את ששת הגיליונות הבאים (לד-לט) ערך משה שטרן, ולאחר מכן פסקה הופעת העיתון למשך חודשים מספר כתוצאה ממלחמת יום הכיפורים ומסיבות כלכליות. רק באלול תשל"ד התחדשה הופעתו, כעת שוב בהובלת עורכו הראשון, מיכאל ששר, שערך את שמונת הגיליונות הנותרים עד הפסקת הופעתו באופן סופי. בתקופה זו הועלו פעם נוספת סוגיות אידאולוגיות רגישות במאמרים שונים, אלא שהדבר לא הביא לסערות ציבוריות כמו בתקופתו הראשונה של ששר כעורך. ששר עצמו חזר

לא תמיד הוקפד על הופעת כלל המדורים בכל גיליון, והמאמרים שפורסמו לא בהכרח צוינו כמשתייכים למדור זה או אחר או כמתייחסים אליו. ואולם, סקירה מקיפה של כלל המאמרים שפורסמו בכתב העת מייסודו ועד סגירתו (כ־480 מאמרים וקטעים, כתובים בידי כ־160 כותבים שונים) מעלה כי כתב העת הוקדש במידה רבה לתחומים שאותם הגדיר ששר מלכתחילה. לצד נושאים נוספים שאותם לא

86

לתכני כתב העת – גם שנה מאוחר יותר, וקבע נחרצות כי **טורי ישרון** אינו רק עיתון של בית כנסת, אלא כתב עת המשתדל להיות "ביטאון לאינטליגנציה הדתית החושבת".⁴⁶

מתח זה שבין תכנים קהילתיים פנימיים לבין פולמוסים ועיונים כלל חברתיים, החורגים מגבולותיו של בית הכנסת ישרון, ובמידה רבה מגבולות בית הכנסת באשר הוא, משקפים במידה רבה את דרכו של כתב העת, שתהה על דמותו כמעט כל שנותיו. עורכיו ניסו, כל אחד בדרכו, ליצור איזון מסוים בין הדברים בהתאם לאופן שבו פירשו את מטרות כתב העת.

העיסוק במרחב הקהילתי הפנימי קיבל את ביטויו באופנים שונים ובמדורים שהוקדשו לו. בראש ובראשונה קיבל מרחב זה את ביטוי במדור "ויהי בישרון", שבו נסקרו פעילויות ואירועים שונים שנערכו בבית הכנסת במהלך החודש שקדם להדפסת הגיליון. גם במדור המכתבים למערכת, שהופיע ברבים מן הגיליונות, נכללו התייחסויות רבות פנים קהילתיות של חברי הקהילה על בית הכנסת שבו התפללו, ועל כתב העת שכלפיו חשו מעין בעלות. העברת מדור המכתבים מסוף הגיליון לראשיתו (מגיליון מב ואילך) הדגישה אף היא צד זה באופיו של כתב העת, אם כי הדברים לא נאמרו בגלוי.⁴⁷ בחלק מן המקרים פורסמו מכתבים שהיו בעלי אופי פנים קהילתי אישי (כמעט רכילותי), ויש להניח שפרסומם נבע מן הצורך לעמוד על משמר האיזון בין תכני הפנים והחוץ.

מעבר למדורים הקבועים, קיבלה הזווית הפנים קהילתית ביטוי בהזדמנויות בולטות לאורך השנים, שבהן פורסמו דיונים או אזכורים פנים קהילתיים מובהקים, בפירוט רב. בין אותן הזדמנויות היו – באופן מתבקש למדי – הקדשת חלק מגיליון לב (אייר תשל"ב) "לזכרם של בנינו שנפלו על קדושת אדמת ארץ ישראל";⁴⁸ הקדשת חלק ניכר מגיליון מא (ערב ראש השנה תשל"ה) לציון יובל החמישים של הסתדרות ישרון;⁴⁹ סקירה רחבה על משאל פנימי בין חברי ישרון על הקמת מקהלה בבית הכנסת והתגובות עליו;⁵⁰ וכמובן סיכום דיון שנערך בין מתפללי בית הכנסת על **טורי ישרון** עצמו, שפורסם בהרחבה יחסית בגיליון יב, לפני סגירתו הזמנית של העיתון.⁵¹

אלא שהתכנים שהפכו את **טורי ישרון** למרכז לדיון ציבורי גם מעבר לגבולות קהילתו, ושהביאו מפעם לפעם לסערה ציבורית של ממש, היו מטבע הדברים אחרים לחלוטין והשתייכו לקוטב השני של כתב העת שראה עצמו כשופר חברתי רחב, מגוון ומשמעותי בהרבה.

מעמדם של רבנים וניתוחי מתים: פולמוסים ציבוריים, מאבקים קהילתיים

המאמר הראשון שזכה לתגובות רבות – בכללן תגובות נחרצות מצד רבנים שונים – פורסם כבר בגיליונו הראשון של כתב העת. היה זה מאמר פרי עטו של ישעיהו ליבוביץ', חבר ותיק בבית הכנסת.⁵² במאמרו, "המדע והדת בישראל", התייחס ליבוביץ' ליחסים בין עולם המדע – על חידושי ואתגרי – לבין עולם הדת, האמונה וההלכה, תוך שהוא חושף, כדרכו, דעות לא מקובלות בעולם האורתודוקסי על מהות ההלכה, האמונה הדתית ומשמעותה (המשתנה?) בדורות האחרונים. זאת, תוך התייחסות גם לאתגרים שמציב המדע המודרני לאדם המאמין, המוצא עצמו ניצב לעתים לפני סתירות שונות בין העולמות. כצפוי, עורר מאמרו תגובות שונות: אחת מהן, מאת הרב דב כץ, נוסחה כמאמר תגובה נפרד ופורסמה בגיליון השלישי.⁵³ אחרות,

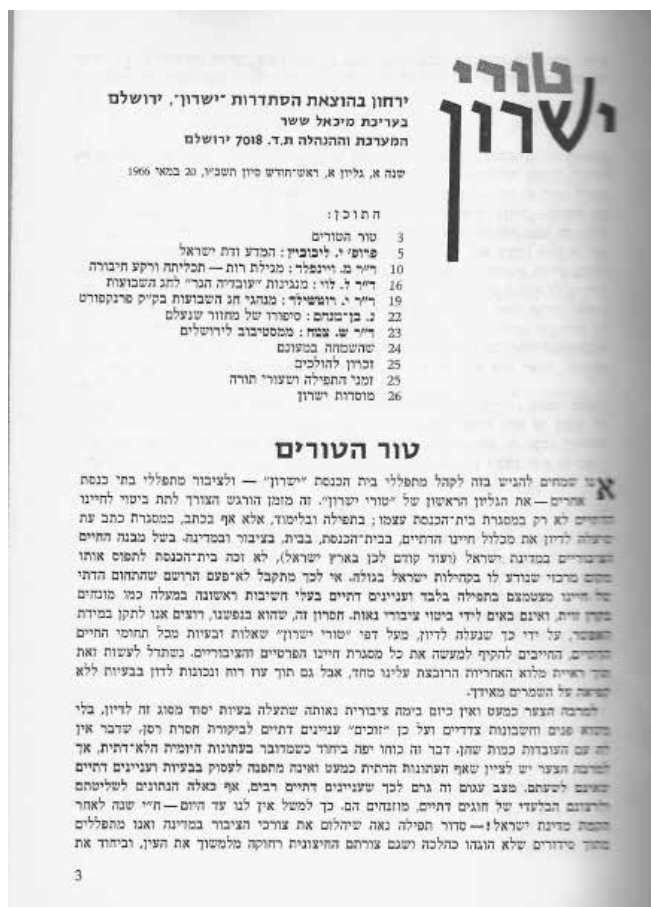
פירט בדבריו: פרשנות מקראית ומדרשית; קורות היישוב היהודי בארץ ישראל; ירושלים ואתריה; היסטוריה יהודית; בית הכנסת ועולמו; ספרות וביקורת ספרותית; ביוגרפיות ומאמרי זיכרון.⁴¹ הנה כי כן, בהתאם לחזונו המקורי של ששר הפך **טורי ישרון** לכלי ביטוי רב ממדי שעסק כמעט בכל אחד מתחומי העניין הנוגעים ולו בעקיפין לחייהם הדתיים, הרוחניים והחברתיים של חברי קהילת בית כנסת אורתודוקסי בירושלים. יתר על כן, עיון ברשימת המאמרים מגלה עד כמה עשירים ומגוונים היו תחומי העיסוק של מתפללי ישרון, שכתבו את מרבית המאמרים. מעבר לגיוון הרב בנושאי המאמרים, היה גם גיוון רב באופיים: לצד רשימות אישיות-משפחתיות אנקדוטליות פורסמו מפעם לפעם מאמרים מחקרניים של ממש בידי חוקרים בעלי שם ומתפללים מן השורה, שישבו אלה לצד אלה בשעת התפילה. בקהילה שונה מזו שהתפללה בישרון אפשר שלא היה מופק כתב עת כה מגוון ורב פנים, אלא שמצב ייחודי זה הוא שהביא גם לעימותים על אופיו של כתב העת.

ואכן, העיסוק הפומבי במטרותיו התוכניות העיקריות של **טורי ישרון** לא פסק עם הצהרותיו של ששר בגיליון הראשון. נהפוך הוא, ככל שפורסמו בו מאמרים שעוררו הד ודיון ציבורי – לעתים אף תרעומת בחוגים שונים – נדונו פעם אחר פעם, הן בעל פה והן מעל דפיו, מטרותיו העיקריות וכן גם השאלה אם ממלא הוא את תפקידו המקורי. כך, למשל, לאחר אחת מן הסעורות שהתעוררו בהקשר לכתב העת, לאחר שפורסמו בו דברים של ישעיהו ליבוביץ' בסוגיית ניתוחי המתים, נדרש ששר פעם נוספת למטרותיו של העיתון, תוך שהוא קובע כי "העיתון ישתדל ללבן את מכלול הבעיות הדתיות בחברתנו, מתוך גישה שאין לה אלא טובת העניין, ללא כל חשבונות צדדיים".⁴² הנושא עלה לדיון ציבורי פעם נוספת, באופן ממוקד ורחב, גם בדיון שנערך כתום שנה להפקת כתב העת, ואשר בסופו הוחלט להפסיק את הפקתו (החלטה שבוטלה לאחר כשלוש שנים).⁴³

עיסוק זה במטרותיו ובתכניו המיועדים של כתב העת שב והתעורר באופן טבעי עם חידוש הופעתו של **טורי ישרון** לאחר כשלוש שנים, בראשית כהונתו של צבי כורך כעורך. כורך, בניגוד מסוים לקודמו, שאף אמנם להמשיך ולעסוק בסוגיות ציבוריות הנוגעות לעולם הדתי הלאומי, אך בה במידה לחזק גם את אופיו הקהילתי הפנימי של כתב העת, תוך הימנעות במידת האפשר מפולמוסים ציבוריים. כמו ששר אף כורך הדגיש בטורו הראשון את רצונו לעסוק בכלל "בעיות השעה", אולם בהמשך דבריו הדגיש דווקא את מטרות הפנים-קהילתיות של כתב העת, ככלי שבאמצעותו יהפוך ישרון מבית כנסת ל"קהילה":

רבים הצרכים הרוחניים השרשיים שהעניקה הקהילה לדורותיה לקהל עדת ישראל. בית הכנסת, כמרכז המספק ייחודו של האדם עם קונו ועם עצמו, בית המדרש ללימוד תורה [...] יאה זה מעניינם של קהילת ישרון ובטאונה לחפש דרכים לבנין יסודות קהילתיים – בנין מרכז קהילתי למילוי חסר בהוויתם של יחיד וחברה. בלגיונותינו הבאים ימצא ענין זה הד רחב.⁴⁴

לאחר שנה נכון היה גם כורך להודות כי חלק ניכר מתפקידו של כתב העת שאותו ערך היה לעורר דיון ציבורי רחב, גם מחוץ לכותלי הקהילה, תוך שהוא מגדיר את ישרון כ"אלמה מאטר" של עשרות קהילות אחרות, התוהה על דרכה לא רק מתוך ראיית ההתרחשויות בתוכה פנימה, כי אם מתוך אחריות ציבורית רחבה יותר.⁴⁵ לסוגיה זו הוא נדרש פעם נוספת – כנראה לנוכח טענות חוזרות ונשנות ביחס

הופעתו, ומכאן ואילך הלך אופיו והפך שמרני מעט יותר. עם זאת, גם בהמשך התעוררו פולמוסים שונים על מאמרים שפורסמו בו. כך היה, למשל, לאחר פרסום מאמרו של זאב פלך, "כוחא דהיתרא", שבו עסק בסוגיית ביטול נישואין והתרת עגונות. בצמוד למאמר זה, שאפשר היה להניח מראש שיעורר הדים, פורסם גם מאמר תגובה חריף של אחד מוותיקי בית הכנסת והכותבים, שמואל ויינגרטן, שפתח את דבריו בקביעה כי "לדעתי האישית, ועד כמה ששמעתי מקוראי 'טורי ישראל', אין 'טורי ישראל' צריך לאכסן מאמרים מסוג המאמר 'כוחא דהיתרא'. הדברים הנדונים בו הם גופי הלכה ונוגעים ברבים מפרטיו בצפור נפשה של קדושת ישראל וטהרתו".⁶⁵ במקרים שונים התייחסו העורכים עצמם להתקפות שונות על כתב העת, שנתקבלו במערכת בכתב או בעל פה, התמודדו עם הטענות השונות, והתערעמו על סגנונם של חלק מן התוקפים.⁶⁶ במקרה אחד לפחות התעמתה הנהגת 'טורי ישראל' עם חלק מהתקפות שונות על כתב העת, שבמכתב אליה איים לעזוב את חברותו רבת השנים בבית הכנסת אם אופיו לא ישתנה.⁶⁷ הפולמוס האחרון בקורותיו של 'טורי ישראל' התרחש – באופן סמלי משהו – בעקבות פרסום מאמר מעורר מחלוקת נוסף של ישעיהו ליבוביץ', "ייחודו של עם ישראל", שבו התפלמס בין השאר עם מרכיבים

קצרות יותר, במסגרת מדור המכתבים למערכת.⁶⁸ אלא שמעבר לתגובות הכתובות, הביא פרסומו של המאמר את אחד מרבני ירושלים הבולטים באותן שנים (ככל הנראה הרב בצלאל זולטי), לקבוע כי יש להחרים את כתב העת. קביעה זו, שזכתה במשך השנים למספר התייחסויות במאמרי המערכת של כתב העת ("טורי ישראל"), הייתה מן הסתם קשה במיוחד לחלק ניכר מחברי 'טורי ישראל', שהרב זולטי עצמו נהג ללמד בו תורה במשך שנים ארוכות, ושזמן מה לאחר פרוץ הוויכוח הפסיק את פעילותו בבית הכנסת.⁶⁹ ליבוביץ' עצמו לא חשש לשוב ולפרסם דברים בנושא זה גם בהמשך, בין השאר במאמר תגובה סדור שפורסם בגיליון החמישי, ושזכה אף הוא להתייחסויות שונות לחיוב ולשלילה.⁷⁰ סערה נוספת, שהדיה הגיעו הפעם גם לעיתונות הארצית, התעוררה בעקבות פרסום מאמר נוסף של ליבוביץ', שבו התייחס לוויכוח בחברה הדתית והחרדית בסוגיית ניתוחי המתים. במאמרו, שנכתב כתגובה למאמר המערכת בגיליון השני של 'טורי ישראל', צידד ליבוביץ' בניתוחי מתים בהקשרים שונים, ואף תקף באופן נחרץ את מושג הקדושה של הגוף לאחר המוות.⁷¹ גם במקרה זה עוררו הדברים תגובות שונות באופן מידי, חלקן נזעמות ביותר. הרב זולטי, למשל, קבע ככל הנראה פעם נוספת כי הדברים דורשים "שרפה", וקוראים שונים תקפו את ליבוביץ' במכתביהם.⁷² עם התגובות נמנו מאמרו של צבי זינגר על שיטתו (התומכת, לדבריו) של הרב יוסף סולוביצ'יק בסוגיית ניתוחי המתים,⁷³ שגררה אף היא תגובות שונות, חלקן שליליות, ומאמרו של חנניה מאי בגיליון ז', שהוקדש אף הוא לנושא ודן בו בהרחבה.⁷⁴ העובדה שהדי הוויכוח הגיעו במקרה זה גם לידיעת קוראי העיתון דבר, שהתייחס אליו פעמיים, אף היא לא הקלה מן הסתם על מתנגדיהם של 'טורי ישראל' ותרמה לכך שחלק ניכר מן המתפללים הסתייגו מפרסום הדברים, לפחות במסגרת עיתון המייצג בית כנסת אורתודוקסי מוביל.⁷⁵ הסערה שהתחוללה בעקבות פרסומם של מאמרים אלה (כמו גם אחרים, בולטים פחות), הביאה, כאמור, חלק ניכר מחברי בית הכנסת להסיק כי לא היה מקום לפרסומם מלכתחילה. אחרים הרחיקו לכת יותר וסברו כי לנוכח מה שהתרחש יש לסגור את כתב העת. ואכן, באספה שנערכה בבית הכנסת בו' באייר תשכ"ז, כשנה לאחר ראשית הופעת כתב העת, דיברו חלק מן הנוכחים על הנושא. מרביתם התנגדו לפרסום מאמרים מסוג זה בכתב העת, מאחר שהם אינם משקפים את אופיו של בית הכנסת, גורמים לו להצטייר בציבור הרחב – שאינו מכיר לעומק את אופיו האמתי – כבית כנסת ליברלי יותר ממה שהינו, יוצרים פילוג פנימי בתוך הציבור הדתי הלאומי, ועוד.⁷⁶ בין הדוברים שתקפו את כתב העת ואת אופיו היו אישים בולטים ב'טורי ישראל', שהנהיגו את בית הכנסת מאז ייסודו, דוגמת עורך הדין מרדכי לבנון, משה אברהם יפה ואריה עליאש, שטען כי "למעשה גורם 'טורי ישראל' לשינוי הקו של הסתדרות 'טורי ישראל'. יצרנו שם שמקובל על רחוקים וקרובים, והעזוץ של 'טורי ישראל' גרם לסדקים בבנין 'טורי ישראל'. בעתון הודפסו מאמרים הרסניים ואין לראות זאת בעין טובה".⁷⁷ חלק מן הדוברים אף הצרו בגלוי על עזיבתו של הרב זולטי את בית הכנסת בעטיו של 'טורי ישראל', וצינו שהעומות עם העולם הרבני השמרני מזיק, ושנוכחותו של הרב זולטי בבית הכנסת הייתה בעלת חשיבות ציבורית וסמלית רבה במיוחד.⁷⁸

בתום אותו דיון הוחלט להפסיק את הופעת כתב העת, ומסתבר שבועיני מרבית החברים היה הקו התוכני של כתב העת ליברלי בהרבה מזה שעמו יכולים היו להזהות. שלוש שנים מאוחר יותר התחדשה

ברוך את ידידיך מעל דפי טורי ישרון

לקראת ראש-השנה ייצא גליון מוגדל של טורי ישרון. בו יוקדש מדור מיוחד לברכות. מחיר מודעת ברכה בגודל סטנדרטי – 20 ל"י
בהזמנות נא לפנות למינהלת טורי ישרון, ת.ד. 7018 ירושלים. כן ניתן לעשות זאת עם רכישת המקומות לימים הנוראים

בעיתונה של הציונות הדתית, לעומת זאת, נשאו הדברים אופי אחר לחלוטין. בעיתון **הצופה** תואר כתב העת כבמה בעלת אופי מסורתי בהרבה ובעייתיות פחות, אולי כדי להימנע מהצורך להביע דעה על המאמרים והסוגיות הבעייתיות יותר המפורסמות במסגרתו: "החומר הוא מגוון ובחברת משתקפים חיי בית הכנסת. ילד כי יעלה לבר מצוה ובמשפחתו סיפור חיים מעניין – משתקף הדבר בביטאון, ואנו קוראים סיפור מעניין על ארבעה דורות במשפחה שהשתתפו בחגיגת הבר מצוה [...] יש בביטאון זה דוגמה מובהקת ליזמה מבורכת של בית כנסת לחנך את ציבור המתפללים ולהגיש לו חומר קריאה תרבותי-דתי בעל רמה".⁷¹ לדידו של **הצופה**, כך נראה, אמור היה כתב העת החדש בעיקר לשקף את הנעשה בבית הכנסת עצמו, והרבה פחות מכך את הדיון התרבותי והדתי שנערך מחוץ לו, ושטמן בחובו מחלוקות ושאלות לא פשוטות כלל וכלל. פרט להתייחסות הכוללת לראשית הופעתו של כתב העת, זכו מאמרים שונים שפורסמו בו להתייחסות ממוקדת מעל דפי חלק מן העיתונים, כאשר הבולט ביותר מביניהם היה, כאמור, מאמרו של ישעיהו ליבוביץ על סוגיית ניתוחי המתים. בעיתון **דבר** פורסמה כתבה שכותרתה: "פרופ' ליבוביץ' תומך בניתוחי מתים ב'טורי ישרון'".⁷² הסוגיה זכתה לתגובה נוספת לאחר פרסום גליון ה, חודשים מספר מאוחר יותר, ושהופעתו לוותה בכותרת נוספת בעיתון **דבר**: "הרב סולוביצ'יק מצדד בביצוע ניתוחי מתים".⁷³

לאזכורים נוספים בעיתונות הארצית זכה כתב העת כבר בשנתו הראשונה, בין השאר הודות למאמרו של זאב פלק בגליון ד, שבו קרא לרבנות הראשית למצוא פתרון חוקי לבעיית הידועה בציבור,⁷⁴ וכן לדיון שהוצג באותו גליון בשאלה אם לקיים בבית הכנסת מקהלה מקצועית.⁷⁵

מטבע הדברים, פרט להתייחסויות העיתונאיות נדונו או צוטטו מאמרים שונים שפורסמו בכתב העת גם בבמות תורניות שונות. כך, למשל, בגליון מב (סתיו תשל"ו) של כתב העת **דעות**, הובאה במלואה חליפת מכתבים בין אברהם רון לבין ישעיהו ליבוביץ', בעיקר בעקבות מאמרו של האחרון בגליון א של **טורי ישרון**.⁷⁶ אלא שציטוטים מסוג זה נשאו אופי אחר, ולא עסקו באופיו של כתב העת בכללו, בנחיצות הופעתו או בייחודו.

דיון: סיכום ומשמעות

הגליון האחרון של **טורי ישרון** (מז) ראה אור באב תשל"ה, וכאמור לא היה בו כל רמז לכוונה להפסיק את הופעתו. נהפוך הוא, במאמר המערכת של העורך, מיכאל ששר, נכתב כי בגליון זה מופיעה רק ראשיתה של מערכת השגות על מאמרו של ישעיהו ליבוביץ', "ייחודו של עם ישראל", שראה אור בגליון מו, וכי יש להניח שהנושא ימשיך להיסקר גם בגיליונות הבאים של כתב העת.⁷⁷ אולם בסופו של דבר לא פורסמו עוד גיליונות, להוציא גליון חגיגי ולא מאפיין, מבחינת עיצובו ותכניו, שראה אור תחת אותו שם בשנת 2004, לציון שמונים שנה להסתדרות ישרון, ואשר הוקדש כולו לקהילה ולקורותיה. הסיבה להפסקת הופעתו הייתה ככל הנראה כלכלית, ודומה שיש לקשור בינה לבין העובדה כי בשלהי אותו חודש התקיימה האספה הכללית השנתית של חברי ישרון, שבה הוצגה בין השאר הצעת התקציב לשנת תשל"ו.⁷⁸

שונים בהגותו של הרב קוק על סגולת עם ישראל, ושעורר – אף זאת באופן צפוי למדי – מאמרי נגד ותגובות רבות, חלקן חריפות למדי.⁷⁸ אלא שאף שזמן קצר לאחר פרסום המאמר הופסקה סופית הופעתו של כתב העת, דומה שלא בכך יש לתלות את הדברים. כל שנתיו סבל כתב העת מבעיות כלכליות קשות שהקשו על הופעתו והביאו חברים שונים לתבוע פעם אחר פעם את הפסקת הופעתו. אלא שגם אם לא מסיבה זו פסק כתב העת מלהופיע, בסופו של דבר ייתכן כי לו הייתה נוצרת לו לאורך השנים תדמית אחרת – אולי שמרנית מעט יותר – היו נכונים רבים יותר מקרב המתפללים והקוראים להילחם על קיומו. אין ספק שחלק מן המאמרים שפורסמו בו לאורך השנים – והפולמוסים הסוערים שנוצרו כתוצאה מכך – הקשו על קברניטיו ועל עורכיו לשווקו בקרב ציבורים רחבים יותר, וממילא גם על סיכויי הישרדותו הכלכלית.

טורי ישרון בעיתונות הארצית

תפוצתו הנאה של כתב העת, לצד מאמצי השיווק ויחסי הציבור שבוצעו בידי העורך והמערכת, הביאו בהזדמנויות שונות להתייחסויות עיתונאיות אוהדות לכתב העת ולתכניו, בעיקר בתקופה הראשונה של הופעתו. זאת, תוך שהכותבים מתייחסים לא אחת לחידוש הארץ-ישראלי שבהופעתו של כתב עת לכלל ענייני בית הכנסת והחיים היהודיים במדינת ישראל. מאליו מובן שעיסוקם של חלק מן המאמרים שהתפרסמו, שנדפסו בגיליונות הראשונים בסוגיות בוערות ומעוררות מחלוקת, דוגמת שאלת ניתוחי המתים, מעמדה של הרבנות הראשית, היחס שבין הדת למדינה ונושאים נוספים, משכו אף הם את תשומת לבם של רבים, גם כאלה שלא היו מבאי בתי הכנסת, ואשר יש להניח שלא היו נחשפים באופן אחר לדיון הפנים-אורתודוקסי בסוגיות כגון אלה.

כך למשל, לאחר הופעת הגליון השני של **טורי ישרון**, נדפסה סקירה מפורטת למדי על אודותיו בעיתון **למרחב**, הרחוק לכאורה מעולמה של האורתודוקסיה הדתית של ירושלים. תחת הכותרת "חידוש בארץ" התייחס הכותב הן לעצם החידוש שבפרסום כתב העת, והן לתועלת הרבה שבדבר לכלל הציבור הדתי בארץ. באופן טבעי התייחס הכותב לכך ש"אף כי הירחון מתון באופיו, כלולים בו הרהורי ביקורת מגמות של אי קפיאה על השמרים, ונטייה להתאים את ההלכה למציאות ימינו, בלי לסטות מרוחה ומעקרונותיה". כן התייחס הוא לדברים שנכתבו בגליון השני בידי ששר עצמו על מעמדה הרעוע של הרבנות הראשית בארץ ישראל, ולדבריו של ליבוביץ' על סוגיית ניתוחי המתים.⁷⁹ גם בעיתון **הארץ** פורסמה סקירה קצרה על הופעת הגליון השני של **טורי ישרון**, וגם בה הודגשו בעיקר – ובאופן צפוי למדי – המאמרים העוסקים במגע שבין המדע והדת בישראל, ובעיות ההכרעה והסמכות בהלכה.⁸⁰

סקירת אופיו ותכניו של כתב העת בשנות הופעתו, חושפת במה כתובה ייחודית באופיה (בוודאי באותן שנים), שאף שהופיעה בחסותו של אחד מבתי הכנסת האורתודוקסיים הבולטים ביותר בארץ, אפשרה פרסום מאמרים או דיונים שאתגרו פעם אחר פעם את הנורמות המחשבתיות, הדתיות (ובהזדמנויות אחדות – כמו סביב סוגיית ניתוחי המתים – אפילו את אלה ההלכתיות), של רבים ממתפללי בית הכנסת ישרון, ורבים ממנויי וקוראי כתב העת באשר הם. מעבר לכך, היא חושפת שלב נוסף ומרתק בהתלבטות הפנים חברתית בקרב הציבור הדתי לאומי על אופיה, משמעותה והתייחסותה של המדינה אל הממד הדתי שבקיומה, החוקי והיומיומי גם יחד. זאת לאחר שבשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה נדונו הדברים בעיקר בהיבט החוקי והפוליטי, סביב עיצוב הסטטוס קוו בענייני דת ומדינה, ולאחר שאפשר היה להניח שסוגיות שונות הנוגעות לכך לא יעלו כה מהר פעם נוספת על סדר היום הציבורי. בבית הכנסת ישרון, מסתבר, פעלה קבוצת כותבים, הוגי דעות ואישי ציבור, שביקשה לשמר ולהמשיך לקיים את הדיון על סוגיות שונות הנוגעות לתפריים העדינים שבין דת, לאומיות ומדינה, ולהציבו פעם אחר פעם על סדר היום הציבורי: אם בקרב המחנה הדתי הלאומי עצמו ואם בקרב קהלים רחבים יותר. זו הייתה משמעותו האמתית ומרחיקת הלכת של כתב העת, ולא דווקא היותו ביטוי לחיי היום-יום בקהילת בית כנסת ישראלית בת הזמן, גדולה ומשמעותית ככל שתהיה.

עם זאת, ואף על פי שבעיני ששר, לפחות, טמונה הייתה חשיבותו של כתב העת מן הסתם בעיקר בדיונים המחשבתיים והציבוריים שעורר, אין ספק שטורי ישרון משמש צוהר מרתק וחד פעמי גם לבחינה מעמיקה של קהילת מתפללים ישראלית-אשכנזית, משכילה ברובה המכריע, מן העשור השלישי לקיומה של המדינה. זו מתמודדת עם מגוון סוגיות ליטורגיות, חברתיות, דתיות ופוליטיות הנוגעות לה ולחבריה, כקהילה וכפרטים, ודנה בסוגיות רבות שהעסיקו באותן שנים מאות קהילות ובתי כנסת ברחבי הארץ: כיצד מתפללים בבית כנסת לאומי; מה זוכרים ומנציחים במסגרת הפעילות הנערכת בו; אילו שינויים יש להוביל בבתי כנסת הממשיכים ומתנערים מאבק הגלות, ומה יהיה אופיו של בית הכנסת האורתודוקסי בהמשך השנים. במובן זה מצדיק טורי ישרון עיון מעמיק כמעט בכל אחד מגיליונותיו, החושפים לא רק התלבטויות, כי אם גם פתרונות מוצעים, הלכי רוח משתנים, ורבדים שונים באותה חברה עצמה. תוך כך מתבררת פעם נוספת הווייתו של בית הכנסת כהוויה שאינה מצטמצמת לגבולותיו של עולם התפילה באשר הוא, כי אם נוגעת לכלל חייו ואמונתו של האדם היהודי, בארץ ישראל או בכל מקום אחר.

הערות

- * הפניות סתמיות במאמר (בציון כותרת המאמר ומספר הגיליון בלבד) מכונות לגיליונות טורי ישרון.
- ** תודתי ליצחק (צ'יקו) גילה על סיועו ועל עצותיו.
- 1 לסקירה מקיפה של עולם המחקר על בית הכנסת בעת החדשה, ראו למשל: י' תבורי, "רשימת מאמרים על בית הכנסת", **כנישתא**, 1 (תשס"א), עמ' סג-קמז. רשימה זו, שאינה עדכנית עוד, כוללת רק את המאמרים שפורסמו על בית הכנסת ולא את הספרים והחיבורים שהתפרסמו עליו והוקדשו לו במלואם. עם זאת היא מעניקה מבט רחב ועשיר על המחקר של בית הכנסת מראשית המחקר המודרני ועד לעשרות שנים האחרונות.
- 2 בעשרות השנים הראשונות לקיומה של הקהילה התל-אביבית, שנסודה בשנת

- 1937, הופק באמצעותו שבועון בשם **אחד שיבת ציון** שראה אור תחילה (משנת 1938) בגרמנית ומאוחר יותר בעברית, אולם אף הוא פנה בעיקר כלפי פנים, ולסוגיות תורניות ומחשבתיות כלליות של בני הקהילה, ולא הוקדש בהכרח לעולם בית הכנסת הרחב. דוגמה נוספת לעיתון פנים-קהילתי הוא כתב העת **תהודה**, של בית הכנסת בית יוסף בשכונת רסקו שבירושלים, שבמסגרתו נדפסו כארבעים גיליונות בשנים תשל"ד-תשנ"ב. אולם אף הוא אינו שונה מבחינה מהותית ממרבית הפרסומים של בתי הכנסת.
- 3 על ייסודו וקורותיו של עיתון זה ראו: ע' צימרמן, "עולם החזנים: עתון על עולם שנעלם", **קשר**, 4 (1988), עמ' 117-113 (להלן: צימרמן, "עולם החזנים").
- 4 על פנחס שרמן, שכהן כחזן הראשי של בית הכנסת ברחוב טלומצקה בוורשה, והיה אחד ממוריו של החזן הנודע משה קוסוביצקי, ראו: ע' צימרמן, **ברוך יחד: מעולם החזנות והמוסיקה היהודית**, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 101, 103, 270-269. על ז'נר עיתוני החזנות בכללו ראו: הנ"ל, "עיתונות לחזנות ולמוסיקה יהודית: עבר והווה", **העתונות שלנו: אונידערע פרעסע**, 3 (1989), עמ' 21-25.
- 5 צימרמן, "עולם החזנים", עמ' 116.
- 6 מ' ששר, "חזנים בישראל", בתוך: הנ"ל (עורך), **ספר ישרון: במלאת ששים שנה להסתדרות ישרון**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 18-21 (להלן: ששר [עורך], **ספר ישרון**).
- 7 יוצא לאור משנת 1972.
- 8 ראה אור כרבעון בשנים 1947-2007.
- 9 יוצא לאור כרבעון באופן רציף משנת 1947.
- 10 על כתב עת זה ראו בהרחבה: ר' גפני, "בית הכנסת שבכתב: על כתב העת של בית הכנסת הגדול בתל אביב, בית הכנסת, תש"ו-תש"ח", **קשר**, 39 (2009), עמ' 145-139 (להלן: גפני, "בית הכנסת שבכתב"). ראו גם: ע' צימרמן, "כתב עת למקדש מעט", **הצופה**, י"ד בניסן תשנ"ג, עמ' 7-6; י' רוזנסון, "בשעה 1:30 בלילה נפתחו דלתות בית הכנסת", **מקור ראשון**, מוסף שבת, 16.4.2010, עמ' 19-18.
- 11 לסקירה ראשונית על טורי ישרון ראו: ע' צימרמן, "טורי ישרון: ביטאון מופת", **הצופה**, 5.9.1994, עמ' 6; הנ"ל, שם, 9.9.1994, עמ' 8. בשולי הסקירה ציין המחבר כי היא משמשת בסיס למאמר מקיף יותר על כתב העת, שטרם פורסם באותה עת. נראה שהדבר לא יצא אל הפועל בסופו של דבר.
- 12 יוזמה ייחודית וחדשה למדי, שאף אותה יש להזכיר בהקשר זה, היא המגזין האינטרנטי של איגוד בתי הכנסת בישראל, **מעט בית מקדש**, המופץ בשנתיים האחרונות בעותקים רבים מאוד, ומוקדש – שלא כמו היוזמות האחרות שהוזכרו – לעיסוק רחב ומגוון בבית הכנסת ובעולמו מבחינה תרבותית, דתית והיסטורית גם יחד.
- 13 לסקירה ראשונית על תרבות עיתוני השבת בבתי הכנסת וראשיתה, ראו למשל: א' היין, "עלוני השבת: עיתונות בתי הכנסת", באתר **איגוד בתי הכנסת העולמי** במרשתת, אוחר בתאריך 22.9.2015 <http://bit.ly/1qfM1aY>. לסקירה בעלת אופי סוציולוגי ראו: י' מאיר, "עלוני בתי הכנסת: צינות דתית – התבדלות חברתית", **כיוונים חדשים**, 24 (2011), עמ' 123-134.
- 14 ראו למשל: "טור הטורים", **טורי ישרון**, גיליון כד (תשל"ב), עמ' 2; מודעת פניה מאת "המינהלה", שם, גיליון כא (תשל"א), עמ' 31; **טורי ישרון**, שם, גיליון כב (תשל"א), עמ' 4.
- 15 גפני, "בית הכנסת שבכתב", עמ' 141-142.
- 16 על נושא זה בהקשר בישראלי הרחב – גם בהתייחס לבית הכנסת ישרון עצמו – ראו: ר' גפני, **בתי תפילה ולאום: הבניית הלאומיות העברית בבתי הכנסת בארץ ישראל בתקופת המנדט**, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, תשע"ג, עמ' 299-330. כן ראו במחקריו של אהרן ארנד על עיצוב התפילה ליום העצמאות, כגון הנ"ל, **פרקי מחקר ליום העצמאות**, רמת גן תשנ"ח, ובמחקריו של נסים ליאון מן השנים האחרונות, על עיצובה של החברה המזרחית הדתית בדור המדינה.

- 17 על בית הכנסת ישרון ומעמדו המיוחד נכתב לא מעט לאורך השנים. ראו למשל: ר' גפני, **מקדש מעט: בתי כנסת מוכרים ונסתרים בירושלים**, ירושלים תשס"ד, עמ' 70-82, ובמקורות שם (להלן: גפני, **מקדש מעט**); ששר, **ספר ישרון**: צ' כורך, **עלי עין: במלאת שבעים שנה להסתדרות ישרון**, ירושלים תשנ"ד. על עיצובו האדריכלי והסגנוני המיוחד של בית הכנסת ועל משמעותו הסמלית ראו למשל: ד' קרויאנקר, **תיעוד תולדות מתחם בית הכנסת ישרון**, ירושלים 2002.
- 18 עם אותם האירועים אפשר למנות למשל את כינוס המחאה נגד פרסומו של הספר הלבן הבריטי בשנת 1939, ואת התפילות הלאומיות לזכר הנשיא האמריקני פ"ד רוזוולט, הקצין הבריטי צ'רלס אורד וינגייט ואחרים (ראו: גפני, **מקדש מעט**, עמ' 78-79).
- 19 אחד מאותם אירועים לאומיים שנערכו בבית הכנסת בראשית ימיה של המדינה, היה התפילה החגיגית שהתקיימה במקום מיד לאחר ישיבת הכנסת הראשונה בירושלים, בשנת 1949, ובנוכחותו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון (שם, עמ' 74-75). לתיאור ספרותי של תפילות ואירועים מעין אלה בישרון, ומשמעותם הציבורית הרחבה, ראו: ח' באר, **עת הזמיר**, תל-אביב 1987, עמ' 134.
- 20 בסקירות ביבליוגרפיות שונות על עיתונות וכתבי עת נשמט על פי רוב מקומו של **טורי ישרון**, עובדה נוספת שהביאה להיעלמותו מן התודעה הציבורית. "ויהי בישרון", **טורי ישרון**, גיליון יא (תשכ"ז), עמ' 31.
- 21 "טורי ישרון", שם, גיליון לה (תשל"ג), עמ' 4.
- 22 "העיתונאי והסופר מיכאל ששר הובא למנוחות בירושלים", **הארץ**, 26.5.2006.
- 23 ששר פרסם שני ספרים הנוגעים לשיטתו הפילוסופית של ליבוביץ: **שיחות עם ישעיהו ליבוביץ: על עולם ומלואו**, ירושלים 1987, ומדוע **מפחדים מישעיהו ליבוביץ**, תל-אביב 1995.
- 24 על פי ע' צימרמן, "טורי ישרון: בטאון מופת", א, **הצפה**, כ"ט באלול תשנ"ד, עמ' 6.
- 25 על פי עדותו של עקיבא צימרמן. לצערי, לא עלה בידי למצוא את מאמרו של ששר שפורסם בעיתון.
- 26 "ויהי בישרון: בעד ונגד טורי ישרון", **טורי ישרון**, גיליון יב (תשכ"ז), עמ' 27-24 (להלן: "בעד ונגד טורי ישרון").
- 27 צ' כורך, "דברי שלום ואמת", שם, גיליון לב (תשל"ב), עמ' 4.
- 28 ד' רפל, "טורי ישרון", **עמודים**, 316 (ניסן תשל"ב), עמ' 268.
- 29 מ' אבי יעל, "עוד ינובון בשיבה: ד"ר שמעון שרשבסקי", **טורי ישרון**, גיליון טז (תשל"א), עמ' 34-35.
- 30 "טורי ישרון", שם, גיליון לג (תשל"ג), עמ' 3.
- 31 ראו למשל: "בעד ונגד טורי ישרון".
- 32 שם, גיליון א (תשכ"ו), עמ' 22.
- 33 שם, גיליון כה (תשל"ה), עמ' 4.
- 34 שם, גיליון ג (תשכ"ו), עמ' 29.
- 35 לעניין זה ראו מכתבו של משה יערי למערכת **טורי ישרון**, גיליון יט (תשל"א), עמ' 28-29.
- 36 על כך ראו: "ויהי בישרון: קשרי ציבור", שם, גיליון כב (תשל"א), עמ' 31.
- 37 ראו למשל: "מערכת טורי ישרון אל הקוראים", שם, מנחם אב תשל"ל (אוסף פרטי, רמת גן).
- 38 מ' ששר, "טורי ישרון", גיליון א (תשכ"ו), עמ' 3.
- 39 שם, עמ' 4.
- 40 לרשימת כלל המאמרים שפורסמו בכתב העת ומחבריהם ראו: י' אמוזל וד' קירשין, "טורי ישרון: מפתח שמות המחברים", בתוך: ששר (עורך), **ספר ישרון: במלאת שבעים וחמש שנים להסתדרות ישרון**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 299-323.
- 41 "טורי ישרון", גיליון יא (תשכ"ז), עמ' 2.
- 42 "טורי ישרון", גיליון יג (תשכ"ז), עמ' 31.
- 43 "בעד ונגד טורי ישרון".
- 44 "טורי ישרון", שם, גיליון יג (תשל"ל), עמ' 4.
- 45 "טורי ישרון", שם, גיליון כב (תשל"א), עמ' 4.
- 46 "טורי ישרון", שם, גיליון כט (תשל"ב), עמ' 4.
- 47 על הקדמת מדור המכתבים לראש הגיליון וההנמקה לכך ראו: "טורי ישרון", שם, גיליון מב (תשל"ה), עמ' 4.
- 48 שם, גיליון לב (תשל"ב), עמ' 20 ואילך.
- 49 שם, גיליון מא (תשל"ה), עמ' 13-32.
- 50 ש' זכריה, "הלכיים מקהלה בבית הכנסת ישרון? סיכום משאל", שם, גיליון ג (תשכ"ו), עמ' 28-29; "מקהלת ישרון", שם, גיליון ד (תשכ"ו), עמ' 27-28.
- 51 "בעד ונגד טורי ישרון".
- 52 על מעמדו הייחודי ואורך השנים של ליבוביץ' בבית הכנסת ישרון ראו גם: א' כצמן, "כסא 18, שורה רביעית, בין יצחק לייב רנרט למיכאל שלומוף", **הארץ**, 24.8.1994.
- 53 ד' כץ, "אשיות התורה", **טורי ישרון**, גיליון ג (תשכ"ו), עמ' 5-10.
- 54 ראו למשל שם, גיליון ד (תשכ"ו), עמ' 31.
- 55 על קביעתו זו, ועל העימות בכללו, ראו: "טורי ישרון", שם, גיליון יא (תשכ"ז), עמ' 3-4; "טורי ישרון", שם, גיליון כז (תשל"ב), עמ' 3-4; מכתבים למערכת, שם, גיליון ג (תשכ"ו), עמ' 27.
- 56 י' ליבוביץ', "אמונה, תיאולוגיה, מדע", שם, גיליון ה (תשכ"ז), עמ' 29-32.
- 57 י' ליבוביץ', "על החיים ועל המתים", שם, גיליון ג (תשכ"ו), עמ' 26-27.
- 58 ראו למשל במדור המכתבים למערכת, שם, גיליון ד (תשכ"ו), עמ' 30.
- 59 צ' זינגר, "הרב סולוביצ'יק על ניתוחי מיתם", שם, גיליון ה (תשכ"ז), עמ' 33.
- 60 ח' מאי, "לבעיית ניתוחי מיתם", שם, גיליון ז (תשכ"ז), עמ' 28-30.
- 61 על פרסום הדברים בדבר (20.7.1966) ראו להלן.
- 62 "בעד ונגד טורי ישרון", שם, גיליון יב, עמ' 24-27. בהקשר זה ראו בעיקר את דבריהם של מרדכי לבנון, משה יפה וא' עליאש.
- 63 שם, עמ' 26.
- 64 ראו למשל דבריו של צבי כורך, שם.
- 65 ז' פלק, "כוחא דהיתרא", שם, גיליון יז (תשל"א), עמ' 13-15; ויינגרטן, "אין תנאי בנישואין", שם, עמ' 16-19.
- 66 ראו למשל: "דע מה שתשיב", מכתבים למערכת, שם, גיליון טו (תשל"א), עמ' 28-29; "ללא מורא וביושר לב", "טורי ישרון", שם, גיליון כט (תשל"ב), עמ' 4.
- 67 "ותשובה לכותב", מכתבים למערכת, שם, גיליון מד (תשל"ה), עמ' 5.
- 68 י' ליבוביץ', "ייחודו שם עם ישראל", שם, גיליון מו (תשל"ה), עמ' 9-12; טורי ישרון, שם, גיליון מז (תשל"ה), עמ' 4; ב' קוסובסקי, "ייחודו של עם ישראל", שם, עמ' 8-9; מכתבים למערכת, שם, עמ' 5-6.
- 69 ראו: "העתונות על טורי ישרון", שם, גיליון ג (תשכ"ו), עמ' 31.
- 70 שם.
- 71 שם.
- 72 דבר, 20.7.1966, עמ' 8.
- 73 שם, 18.9.1966, עמ' 8.
- 74 "מציע לבתיה"ד הרבניים למצוא פתרון לבעיית הידועה בציבור", דבר, 22.8.1966, עמ' 8 (מתייחס ל"נישואין כדת משה וישראל", **טורי ישרון**, גיליון ד (תשכ"ו), עמ' 5).
- 75 "אין לבשם את הבושם", **מעריב**, 7.8.1966, עמ' 9.
- 76 "מה מוסר המקרא ליהודי", **דעות**, מב (סתיו תשל"ו), עמ' 143-147.
- 77 "טורי ישרון", **טורי ישרון**, מז (תשל"ה), עמ' 4.
- 78 "ויהי בישרון", שם, עמ' 31.